

LANDSHAFTLARDA BESH O'LCHAMLI TIZIM SIFATIDA

Nabiyeva Mohlaroy Shuhratbek qizi

Andijon davlat pedagogika instituti talabasi

Annotatsiya: Ushbu maqolada landshaftlarda besh o'lchamli tizim sifatida malumotlar keltirilgan. Bundan tashqari ichki komponentlar quyi tizimi, ichki strukturaviy va morfologik quyi tizim, tashqi murakkab quyi tizim, tashqi havo quyi tizimi, asosiy litogen quyi tizimlariga har biri uchun alohida to'xtalib o'tilgan.

Kalit so'zlar: landshaft, mintaqaviy kompleks, azonal landshaft, materik, mamlakat, ichki komponentlar quyi tizimi, ichki strukturaviy va morfologik quyi tizim, tashqi murakkab quyi tizim, tashqi havo quyi tizimi, asosiy litogen quyi tizimi.

Kirish: Hozirgi landshaft - o'zaro ta'sirda bo'lgan tabiiy va antropogen komponentlarning nisbiy birligi ifodalanadigan, chuningdek kichik taksonomik birlikdagi komponentlarning hamda inson ta'siri ostidagi hosil bo'lichiga ko'ra bir xil tabiiy-antropogen hosila. Sayyoramizning deyarli barcha katta - kichik hududlarida tarqalgan hozirgi landshaftlar inson faoliyati tufayli bevosita yoki bilvosita muayyan darajada o'zgartirilgan; quruqlikning qariyb 68% maydonida landshaftlar o'zgartirilgan. Ms-Kloskey J.Michael (1989) tomonidan topografik kartalar asosida olingan ma'lumotlarga ko'ra, jahondagi inson faoliyati tufayli juda kam o'zgartirilgan landshaftlarning maydoni 48 mln. km² ni yoki quruqlik maydonining 32% dan ziyodrog'ini tashkil etadi.

Asosiy qism: Tizim tahlili nuqtai nazaridan, landshaft - bu o'zaro bog'langan tarkibiy qismlar va quyi darajadagi komplekslarning besh o'lchovli o'zini o'zi boshqaradigan ochiq tizimi.

Mintaqaviy komplekslar - bu murakkab, qat'iy individual rivojlanish yo'lini bosib o'tgan va quyi darajadagi tarkibiy qismlar va komplekslar o'rtasida yaqin tarixan o'rnatilgan munosabatlar mavjudligi bilan tavsiflangan hududiy yaxlit, fazoviy noyob landshaftlar. Amalda hududiy landshaft komplekslarini aniqlash hududni fizik-geografik rayonlashtirishdan boshqa narsani anglatmaydi.

Fizik-geografik rayonlashtirish muammosi uzoq vaqtdan beri ko'plab mashhur geograflarning e'tiborini tortgan. Turli davrlarda uni E. A. Eversman, G. I. Tanfilyev, P. I. Brounov, A. A. Kruber, V. P. Semenov-Tyan-Shanskiy, A. A. Grigoryev, A. G. Isachenko o'rgangan.

Jismoniy-geografik rayonlashtirishda eng qiyin va hali ham munozarali muammo mintaqaviy birliklarning taksonomik tizimida azonal (litogen asos) va zonal (bioklimatik) omillarni hisobga olish bo'lib qolmoqda.

Tabiatda zonal yoki azonal landshaftlar mavjud emas, turli taksonomik darajali yagona landshaftlar mavjud bo'lib, ularga litogen asos va bioiqlim sharoitlari teng ta'sir

ko'rsatadi. Shundan kelib chiqqan holda, mintaqaviy komplekslarni aniqlashga yondashuv (fizik-geografik rayonlashtirish birliklarining bir qatorli tizimida zonal va azonal xususiyatlarning kombinatsiyasi) yagona to'g'ri va fizik-geografik rayonlashtirishning taksonomik birliklari tizimi. o'zi quyidagi shaklni oladi (yuqoridan pastga): qit'a-belbog' (tor ma'noda) - mamlakat - zonal viloyat - viloyat - tuman.

Materik (materik) — hamma yoki deyarli hamma tomondan okean va dengizlar bilan o'ralgan, orotektonik va landshaft-belbog'li tuzilishga xos rejaga ega bo'lgan quruqlikning katta qismi.

Kamar (tor ma'noda) - geografik kamarning kontinental qismi bo'lib, u radiatsiya balansining kattaligi va atmosferadagi aylanish jarayonlarining xususiyatlari bilan belgilanadigan ba'zi umumiy landshaft xususiyatlariga ega.

Mamlakat - bu materikning geostrukturaviy nuqtai nazardan umumiy hududi bilan ajralib turadigan keng hududi; iqlim rejimining o'ziga xosligi; kenglik va balandlik landshaft zonalarining kombinatsiyasi va ifodalanish darajasi (Rossiya tekisligi, Kavkaz, G'arbiy Sibir tekisligi, Baykal tog'li mamlakati va boshqalar).

Zonal mintaqa (tor ma'noda zona) - landshaftning uzluksiz tarqalishi bilan chegaralangan mamlakat ichidagi landshaft zonasining segmenti (Rossiya tekisligining cho'l zonasi, G'arbiy Sibir tekisligining tayga zonasi).

Viloyat zonal mintaqaning bir qismi bo'lib, unda bo'ylama-iqlim farqlari va relyef xususiyatlari tuproq, o'simlik va landshaftning boshqa tarkibiy qismlarining tabiatida sezilarli iz qoldiradi (Rossiya tekisligidagi aralash o'rmonlar Meshchera viloyati, o'rmon-dasht provinsiyasi). Oka-Don tekisligi).

Viloyat nisbatan katta (bir necha ming kvadrat kilometrgacha bo'lgan tekisliklarda) viloyatning geomorfologik va iqlimiy jihatdan ajratilgan qismi bo'lib, u tuproq navlari va o'simlik guruhlarining xarakterli birikmalariga ega (Tsninskiy o'rmoni, O'rmon-dasht viloyatining markaziy tekisliklari). Oka-Don tekisligi).

Landshaft – besht o'lchovli tizim o'zaro bog'lingan komponentlar va komplekslarga bo'linadi.

1. Ichki komponentlar quyi tizimi
2. Ichki strukturaviy va morfologik quyi tizim
3. Tashqi murakkab quyi tizim
4. Tashqi havo quyi tizimi
5. Asosiy litogen quyi tizimi

Ichki komponentlar quyi tizimi – yerning landshaft sferasida joylashgan. U zamonaviy nurash qobig'ini, tuproqni, tirik materiyani va havoning yer qatlamlarini o'z ichiga oladi. U biogeotsenologik deb ataladi. Uning ichida landshaftda organik moddalarning shakllanishi va to'planishi bilan birga fotosintez sodir bo'ladi.

Ichki strukturaviy va morfologik quyi tizim – har qanday taksonomik landshaft kompleksi daraja kichikroq strukturamiy (morfologik) birliklardan iborat. Strukturaviy va morfologik o'zaro tasirlar birliklar va ularning munosabatlari asosan butun landshaft majmuasining o'ziga xos xususiyatlarini belgilaydi.

Tashqi murakkab quyi tizim – landshaftning boshqa komplekslar bilan o'zaro ta'sirini ifodalaydi. Bu qo'shni majmualar bilan chegarada eng aniq ko'rinadi. Bu yerda bir qator hollarda tog'oldi landshaftlari kabi o'ziga xos o'tish komplekslari shakllari. Ko'pincha landshaftning qo'shni komplekslar bilan o'zaro ta'siri unchalik aniq emas, uni yer osti suvlari, yer usti havo oqimlari, bir qarashda deyarli sezilmaydigan o'simlik va hayvonot dunyosi elementlari almashinuvida kuzatish mumkin. Tashqi havo quyi tizimi – bu issiqlik va namlik chuqur continental landshaftlarga o'tkaziladigan kanal. Tuzlar va minerallar olib tashlanadi va to'planadi. Eol changining asosiy markazlari cho'llar, vulqonlar, haydalgan dalalar, shaharlar, okeanlar va dengizlardir. Tashqi havo quyi tizimida uzoq komplekslar o'rtasida tirik materiyaning faol almashinuvi (qushlarning mavsumiy ko'chishi, gulchang va urug'larning shamolda tarqalishi) mavjud. Asosiy litogen quyi tizim – u landshaftning litogen asos bilan o'zaro ta'sirini ochib beradi. Mantiya va yer qobig'ida sodir bo'ladigan jarayonlar landshaftda zilzilalar, vulqonizm, yer yuzasiga chiqadigan mineral va termal buloqlar, geyzerlar ko'rinishida o'z aksini topadi. Tuproq ostidagi tog' jinslarining xossalari va zamonaviy nurash qobig'i. landshaftlarning geokimyoviy xususiyatlarriga ta'sir qiladi. O'z navbatida, landshaft litogen asosga ta'sir ko'rsatadi, yer osti suvlari zaxiralarini to'ldiradi yoki yo'qotadi, zamonaviy nurash qobig'ining xususiyatlarini aniqlaydi, geomorfologik jarayonlarning borishiga ta'sir qiladi va ular orqali relyef shakllari hosil qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Mc-Closkey J. Michael. A Reconnaissance-level inventory of the amount of wilderness remaining in the world. Spalding Heather. AMBIO. - 1989, 18. N 4.
2. Николаев В.А. Концепция агроландшафта // Вестник МГУ. Сер. 5. География. 1987. №2. С.22-27.
3. Van Berkel D.B., Verburg P.H. Spatial quantification and valuation of cultural ecosystem services in an agricultural landscape // Ecological indicators, 2014.
4. Bafoevich, U. B., Rasulovna, K. R. N., & Ziyodulloevna, K. S. (2021). REACTION OF 1, 1, 1-TRIFLUOROMETHYL-4-PHENYLBUTANEDIONE-2, 4 WITH BENZOIC ACID HYDRAZIDE. INFORMATION TECHNOLOGY IN INDUSTRY, 9(3), 939-944.
5. Rasulovna, K. R. (2023). Complex Nickel (II) Compounds Based on Acylhydrazones of Aroyltrifluoroacetylmethanes. EUROPEAN JOURNAL OF INNOVATION IN NONFORMAL EDUCATION, 3(10), 3-5.

6. Kochkarova, R. R., & Turgunov, E. (2023). IMPROVING THE METHODOLOGY OF TEACHING CHEMISTRY LESSONS AT SCHOOL WITH THE HELP OF DIFFERENT GAMES. *American Journal of Applied Science and Technology*, 3(10), 15-19.
7. M.Z. Kuvatova, Sh.A. Turdiyeva, R.R. Kochkarova. (2023). USE OF VENN DIAGRAM AND NETWORK METHOD IN TEACHING THE TOPIC OF "IMPORTANT CLASSES OF INORGANIC COMPOUNDS" TEACHING METHODOLOGY IMPROVEMENT. *International Multidisciplinary Journal for Research & Development*, 10(10). Retrieved from <https://www.ijmrd.in/index.php/imjrd/article/view/223>
8. Мильков Ф.Н. Сельскохозяйственные ландшафты, их специализация и классификация // *Вопросы географии*. 1984. №124. С.24-34.
9. Солнцев В.Н. Полиструктурная концепция агроландшафта // *Изменение природной среды: глобальный и региональный аспекты*. М., 1987. С.17-19.
10. Benoit M. Landscape agronomy: a new field for addressing agricultural landscape dynamics // *Landscape ecology*. 2012. Vol. 27. No 10. P. 1385-1394.